

Modern Asker-Siyaset İlişkisinin Osmanlı Meşrutiyeti'ndeki Kökleri

Ahmet Turan ALKAN

Doç. Dr.

Özet

Osmanlı modernleşmesi, diğer modernleşme türlerinden farklı bir istisna teşkil etmemektedir: Toplumun modernleşmeye en açık sınıf ve zümreleri ile sosyolojik merhale itibarıyla daha kapalı sınıflar arasında bir ideolojik tezat belirmesi tabii ve kaçınılmazdır. Bu tezat, II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren kısa dönemde bütün tezahürlerini göstermiştir. Sarayın savunduğu ve tutunduğu ananevi ideoloji, modernleşen zümrelerin yegâne dayanağı durumundaki ordu ve bürokrasi tarafından temsil edilen Batıcı ideoloji ile çatışmaya girmiş, bu çatışmayı saray ve Osmanlı hanedanı kaybederken, ordu ve bürokrasinin savunduğu Batıcı ideoloji çatışmayı kazanarak yeni devletin biçimini ve ideolojini belirlemiştir. Bu yazı, Modern Türkiye'nin teşekkülü safhasında Osmanlı ordusu ile yönetici sınıf arasındaki ilişkiye, detaylı olmasa da ışık tutmayı gaye edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asker, Meşrutiyet, Ordu, Batılılaşma, Siyasete Müdahale.

ORDULAR, DÜNYANIN HER YERİNDE toplumların koruyucu hizmet gücünü teşkil ederler; bu yüzden silah taşıma imtiyazına sahip kılınmışlardır. Silahlı koruyucu sınıf, baş-

137

Dîvân *DISİPLİNLERARASI*
ÇALIŞMALAR DERGİSİ

cilt 13 sayı 25 (2008/2), 137-148

kaca bir özelliğe sahip olmasa bile silah taşıma ayrıcalıkları sebebiyle güç ışınımları yayar ve yönetim cihazını etkiler. Yönetici zümre ile askerler arasındaki ilişki, kısaca izaha çalıştığım sebeplerle hep problemlidir. Yaygın kabul gören şemaya göre askerlerin yönetici sınıfın hiyerarşisi içinde ve özellikle “altında” bulunması gerektiği öngörülmüşse de bu kabul daima gerilime sebep olmuştur. Silah taşıyanlar, koruyuculuk hizmetlerinden ötürü yüksek risk üstlendikleri ve en az yöneticiler kadar yöneticilik yapabilecekleri varsayımıyla yönetimde pay üstlenmeyi daima talep etmişlerdir.

Bugünün dünyasında orduların yönetimle ilişkileri şemaya uygun sayılmaz. Modern dünya asker-siyaset ilişkisi itibarıyla askerlerin yönetim içindeki hiyerarşik mevkiini tartışılmayacak derecede belirlemiş olsa da, demokrasinin pekâlâ ihmal edilebilir sayıldığı yerlerde askerler hâlâ siyaseten faaldir.

Modernleşme sürecinde ordu, toplumun diğer sınıf ve zümrelerine nispetle en hızlı değişen ve ideolojik kırılmaya uğrayan topluluk olmuştur. Bu yazı, Modern Türkiye'nin teşekkülü safhasında Osmanlı ordusu ile yönetici sınıf arasındaki ilişkiye, detaylı olmasa da ışık tutmayı gaye ediniyor.

Klasik Dönemde Ordu ve Yönetim İçindeki Yeri

16. asrın ortalarına kadar genişleyen sınırlar gerçeğine göre biçimlendirilmiş yönetim içinde ordu, fonksiyonuna uygun ve ağırlıklı bir yer tutuyordu. 14. asırda Acemi Ocağı'nın kurulmasıyla teşkilâtlanan ordu, fütihat yıllarında genişleyip maaşlı kapıkulu askerleri, eyalet askerleri şeklinde tertip edilerek etkili bir muharip kuvvet haline gelmişti. Barış zamanlarında devlet merkezinde üstlenen kapıkulu askerleri, ordu içinde yönetime müdahil olabilecek bir zümre teşkil ederken buna mukabil Eyalet askerleri muntazam olmayan zaman aralıklarıyla eyaletlerden derlendiği için, merkezî yönetim üzerinde kapıkulları kadar etkili olmak imkânından uzaktı.

Osmanlı Devleti, kuruluşun son yılına kadar Osmanlı Hanedanı tarafından yönetildi. Oğuz geleneğinde olduğu gibi ülke, hanedanın özel mülkü sayılıyordu; bu yüzden padişahlık makamı, hanedan dışındaki iktidar heveslileri için bir hedef olmaktan kesinlikle çıkarılmıştı. İktidar kavgası dramatik, hatta trajik boyutlarıyla hanedan içinde cereyan ediyordu. Hanedan içindeki hesaplaşmalar

ise tabiatıyla, hanedan dışındaki güç odaklarıyla kurulan ittifaklarla desteklenmekteydi. Devlet merkezinde bu açıdan etkili olabilecek üç güçten ilkinin 'ilmiye' sınıfı ve İstanbul ahalisinin tabii sözcüsü durumundaki esnaf, diğerini ise dar anlamda Yeniçeri Ocağı'nın oluşturduğu ordu meydana getirir. Bu üç unsurun ittifakı, Osmanlı tarihinde daima kesin sonuçlar doğurmuştur.

Ordu ise bünyesindeki Yeniçeri Ocağı'nın, daima devlet merkezinde bulunması sebebiyle yönetime müdahale etme gücünü fiilen elinde bulunduran tek kuvvetti. Ancak, herhangi bir müdahalesine meşruiyet kazandırabilmesi, ulemanın desteğine bağlı olduğu için, bu iki kurum, yeniçeriliğin ortadan kaldırıldığı 1826 tarihine kadar ananevî bir ittifak içinde olmuşlardır. Bu beraberliğin anlamlı tarafı ordu ile ulema arasındaki ideolojik beraberliktir ve ilerde görüleceği üzere bu ittifak, modernleşme tesirleriyle birlikte ayrışıp mahiyet değiştirecektir.

Yönetimin ikinci önemli mercii sadâret makamıydı. Hanedan içinde, ancak belirli ve az sayıda kişi için açık olan saltanat imkânı, sadâret sözkonusu olunca çok sayıda adayın iktidar ümidine kapılmasına yol açıyordu. Sadâretin çok el değiştirmesi, hükümet merkezinde bulunan ulema, ordu ve diğer etkili güçlerin müdahalesini âdeta tabii hale getirmekteydi.

Yeniçeri İsyanları'nın Genel Karakteri

Esas birlik ve karargâhlarının İstanbul'da olmasından dolayı, ordunun tamamı içinde sayıca azınlıkta kalsalar bile yeniçeriler etkili bir mevkide bulunuyorlardı. Osmanlı tarihi, yeniçerilerin, kazan devirerek isyan etmelerine bilhassa 15. asırdan sonra sık sık şahit olmuştur. Yeniçeri isyanlarının çıkış sebebi çoğunlukla ümerâ arasında siyasî çekişme ve özlük hakları diyebileceğimiz maaş, rütbe terfii gibi taleplerden meydana gelmekteydi. Bu hakların dağıtımında bir aksaklık görüldüğünde iç ve dış siyasî şartlar ne olursa olsun, ordu, en sert şekilde tepkisini dile getirebilmekteydi. Devletin en parlak zamanlarında, yani Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde bile bu kabilden isyanlar görülmüştür.

Yeniçeriler 1511'de Şehzade Selim'in (Yavuz) tahta geçmesi hâdisesinde Şehzade Ahmed'e karşı ayaklanmışlar ve bu esnada Vezir-i Azam Hersekzâde görevinden azledilmişti. 1514 yılında Çaldıran Seferi'nde de yeniçerilerin, "düşman meydanda yok, geri

dönelim” bahanesiyle, çadır yıkılıp başkaldırması da kaydedilmedi. Genç Osman’ın tahttan indirilişi ve yerine Sultan Mustafa’nın geçmesinde de “Ocaklı” diye anılan ‘kapıkulu askerleri’nin rolü büyük olmuş, hadisenin akabinde Sultan Osman, hakaretlere uğrayarak öldürülmüştü. Ertesi yıl I. Mustafa da, yine ‘Ocaklılar’la ittifak eden devlet erkânı ve şeyhülislâmın ortak hareketi neticesinde hal’ edilerek IV. Murad tahta çıkmıştı. 1628 yılında Kapıkulu sipahileri, Hüsrev Paşa’nın azline engel olmaya teşebbüs etmişler, 1632’de Vezir-i Azam Hafız Ahmed Paşa’yı padişahın gözü önünde parçalamışlardı 1648’de Sultan İbrahim, yeniçeri-ulema işbirliği ile hal’ edilmiş, bu esnada yine Vezir-i Azam Ahmed Paşa öldürülmüştü. 1651 yılında Kösem Valide, Ocak Ağaları ile işbirliği yaparak IV. Mehmed’i öldürmek ve Şehzade Süleyman’a cülûs ettirmek istemişse de plan başarıya ulaşamamıştı. Bundan dört yıl sonra Vezir-i Azam İbşir Paşa isyancı askerler tarafından öldürülmüştü. Ertesi yıl (1656) bu defa züyûf akçe ve maaş ödemesinde gecikme sebebiyle ayaklanan askerler bir günde iki vezir-i azam değişikliğine yol açmışlar, sorumlu olarak gördükleri yüksek saray memurlarının padişah iradesiyle öldürülmesi istekleri kabul edilmişti. 1687’de yine geleneksel işbirliği ile Padişah IV. Mehmed hal’ edilerek yerine Şehzade Süleyman getirilmişti. O günlerde Ocaklı askerinin yirmi üç gün zarfında dört defa isyan etmesi, askerî isyanların sıklığı ve otorite zaafının büyüklüğü hakkında bir fikir verebilir.

1730 yılında başlayan Patrona İsyanı sonunda Sultan III. Ahmed, üç damadını da feda etmesine rağmen, saltanatta tutunamayacağını anlamış ve tahttan feragat etmişti. 1789’da tahta çıkan III. Selim, 1806’da Edirne Ayaklanması ve ertesi yıl Boğaz Yamakları’nın Kabakçı Mustafa önderliğinde isyan etmesi ve tabîi, Şeyhülislâm Ataulah Efendi’nin fetvasıyla tahtından indirildi. Yerine IV. Mustafa getirildiyse de 1808 Temmuzunda Bayraktar Mustafa Paşa’nın, Nizam-ı Cedid önderlerinden meydana gelen “Rusçuk Yârânı” ile beraber 15 bin kişiyle İstanbul’a yürümesiyle iktidar yeniden değişti. II. Mahmud tahta çıkarken, III. Selim de öldürüldü.

II. Mahmud’un, 1826’da Yeniçeri Ocağı’nı kararlı bir şiddet gösterisiyle ortadan kaldırmasından sonra dikkate değer bir sükûnet dönemi kaydedildi:1876 yılına kadar Osmanlı ordusunun siyasî yönetime doğrudan müdahalesi görülmedi.

Sadece genel hatlarıyla sıralanan darbe, isyan ve müdahalelerin tabiatını iyi tespit etmek gerekiyor; bu isyanlar yönetimin askerî bir şekle büründürülmesi isteğinden çok, başta Yeniçeri Ocağı ol-

mak üzere devlet merkezindeki askerî güçlerin iktidar kavgasında kullanılmasını ortaya koymaktadır. Bu müdahale ve isyanların genel karakteri, ideolojik bir özden mahrum oluşudur.

Batılılaşma Sürecinde Ordu ve Yönetim İlişkileri

Batılılaşma, pratikte kısaca geleneksel olandan vazgeçilerek, Batılı kurum ve geleneklerin benimsenmesi anlamına geliyordu. Askerî, siyasî mağlubiyet ve iktisadî krizler, Osmanlı yöneticilerini geleneksel çözümlerin geçerliliği hakkında şüpheye itiyordu. Zaaf silsilesinin ilk halkasını teşkil eden askerî mağlubiyetler ise Osmanlı reformcularını büyük baskı altına alıp âdetâ körleştirmişti: III. Selim'e verilen 17 ıslahat lâyihasının hepsinde vurgulanan üç ortak nokta, asker tanzimi, asker maaşları, topçu, humbaracı ve sair ocakların ıslahı gibi maddelerdir. Batılılaşma teşebbüsleri bu yüzden öne askerî alanda başlamış, diğer kurumlar da kaçınılmaz olarak Batılı kurum ve modellerin etkisine girmişti.

Yeniçeri Ocağı, eyaletlerden toplanan tımarlı sipahilere nispetle adet bakımından azınlıktaydı. Tımar sisteminin çökmesiyle Tımarlı sipahiler de etkili bir güç olmaktan çıkmış bulunuyordu. Batı'da Sanayi İhtilâli, savaş teknolojisinde olduğu kadar, stratejide de yeni gelişmelere yol açtı. Böylece askerî modernleşme yolunda ilk kanaat ve görüşler, III. Selim devrinde olgunlaşarak 1794 yılında "Nizam-ı Cedid" denemesine girişilmiştir.

Nizam-ı Cedid, yeni bir ordu fikrinin cazibesinden çok, Yeniçeri Ocağı'nın disiplinsizlik ve serkeşliğine karşı tepkidir. Nitekim Nizam-ı Cedid'e asker temin etmek için önce Yeniçeri Ocağı'ndan istifade etmek düşünülmüş, ancak kimse talip olmayınca başka kaynaklar aranmış ve bağımsız ve yeni bir ocak fikri olgunlaşmıştı.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nda da buna benzer bir teşkilat biçimi görüldü, fakat Tanzimat'ın akabinde daha radikal adımlar atıldı. Askere alma usulü 'kura'ya bağlanarak, askerliğin bir vatan borcu olduğu kavramı yerleştirildi. O zamana kadar uygulanmayan "genel askerlik" fikri, ordunun ideolojini, hanedana hizmet ve sadakatten vatana hizmete doğru yavaş yavaş dönüştürecektir. Bu, Yeniçeri Ocağı'nın profesyonel anlayışından sonra 1789 Fransız İhtilâli'nin ve ona bağlı olarak Tanzimat'ın getirdiği yeni bir fikirdi. Bu gelişmeleri 1869-1870 ve 1877'de yapılan yeni düzenlemeler izledi. 1879'da Osmanlı-Rus Savaşı'ndan edinilen

tecrübelerle Osmanlı ordusuna tümen (fırka) kuruluşu da getirildi. Artık ordu üst yönetiminde de Batılı usullere riayet edilmeye başlanmış, II. Mahmud devrinden beri askerî yenilikleri yöneten “Dar-ı Şûra-yı Askerî” makamı kaldırılarak ‘seraskerlik’ teşkilatı genişletilmiş ve görevin türüne göre alt dairelere ayrılmıştı.

Osmanlı Resmî İdeolojisi Askerî Reformları Destekliyor

Askerî reformların, diğer reformlara göre daha az mukavemetle karşılaşmış olması ve kısa bir zaman süresine sığabilmesi çok dikkat çekicidir. Askerî reformlar, “ilerlemeci pozitivistler”in varsaydığı üzere ulema tarafından engellenmediği gibi sosyal bir tepkiye de konu olmadı.

Askerî modernleşmede ilk model Fransız örneği oldu. Fransız piyade birliklerinin Avrupa savaşlarında kazandığı başarılar, Osmanlı elitlerini hayli etkilemişti. III. Selim devrinden itibaren Fransız subay ve öğretmenler, eğitici sıfatıyla Osmanlı ordusuna davet edildiler. 1796’da General Aubert Dubayet, kendisiyle birlikte bir Fransız askerî uzmanlar heyetini İstanbul’a getirdi. 1806-7 yıllarında General Sebastiani ile birlikte orduda Fransız tarzı eğitim üst noktasına ulaşmıştı.

Moltke ile beraber, askerî eğitimde Prusya ve Avusturya üslûbu benimsendi. Orduda Alman eğitim tarzı, Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar devam etti. Deniz kuvvetleri ise, II. Meşrutiyet’ten sonra İngiliz tarzı eğitimi kabul etmişti.

1775’de Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun, 1795’de Mühendishane-i Berrî-i Hümayun, Batılı tarzda askerî öğrenci yetiştiren ilk askerî okullar olarak faaliyete geçti. 1827’de II. Mahmud Paris’e dört askerî öğrenci göndererek, yurtdışında eğitimin öncülüğünü yaptı. 1834 yılında açılan Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye, modern askerlik bilgisine dayalı subay yetiştirmek ihtiyacını gösteriyordu. Kara Harb Okulu’nun menşei sayılan bu okulda Fransızca bilmek temel şart kabul edilmişti. 1846’da İstanbul ve civarında subay yetiştiren okullar “Mekteb-i Harbiye” adı altında birleştirildi ve iki yıl sonra bu mektepte kurmaylık eğitimine başlandı.

Bu gelişmeleri bir başka zaviyeden okuduğumuzda, geleneksel Osmanlı askerlik bilgi ve tâbiyesinin geçersizliği kabulü ile karşılaşırız. Osmanlı toplumunun Batılılaşmasında askeri sektör bu yüzden mızrak ucu gibi yol açıcı ve kanaat belirleyici bir tesir yapmıştır.

II. Abdülhamid döneminde, durum değişmedi, bilakis kararlı bir istikamette Batılılaşma hamlelerinin devam ettiğini görüyoruz: 1883'de Von Der Goltz'un Türkiye'ye gelişi ile eğitimde Alman etkisi doruğa ulaşırken, artan subay ihtiyacını karşılamak üzere ilk defa İstanbul'dan başka Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'ta Harp Okulları faaliyete geçmiş bulunuyordu.

Ordunun teşkilat ve eğitim modelinde yapılan ıslahatlar temelde Osmanlı zabitanının niteliklerini değiştirmeye yöneliktir. Batılı orduları örnek kabul ederek yapılan reformlar, zabitanların görevlerini standartlaştırıyor, onları Tanzimat'tan öncesinde rastlanan malî, idarî mükellefiyet ve yetkilerden arındırarak, sadece askerî alanla sınırlıyordu. Bilhassa yüksek rütbeli zabitanların dikkatlerini tamamıyla askerlik sanatına yöneltmeyi hedef alan bu tedbirin isabetliliği, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra 1876'ya kadar, askerî müdahaleler açısından sakin geçen yıllar boyunca kendini göstermiştir.

Osmanlı zabitanlarının kıt'a yerine, yabancı öğretmenlerin ciddi disiplini altında yönetilen Harp Okulları'nda yetiştikten sonra kıt'a hayatına girmeleri, yabancı lisan bilmeleri ve çağın askerlik bilgi ve kültürüne âşinâ bulunmaları önemli sonuçlar doğurmuştur. Batı kültürü, artık sınırlı kanal ve kaynaklardan da olsa, Osmanlı zabitanının ilgi alanı içine girmiş bulunmaktadır. Tanzimat'ın getirdiği modern siyasî fikirler, vatandaşlık hissi, vatan duygusu, devlet şuuru, hürriyet ve eşitlik, Batı tarzında eğitimin getirdiği kaçınılmaz unsurlar olarak Osmanlı zabitanını etkiliyordu. Osmanlı aydınlarının müşterek kâbusu haline gelen, devletin yıkılacağı ve bunu engellemek gerektiği fikri, bu defa Osmanlı zabitanını eskiye göre farklı bir sebeple siyasîleşmeye itiyordu.

Askerî sektörde sınırlı kalacağı umulan Batılılaşma programı, kaçınılmaz şekilde diğer kurumların da tadrîcen değişmesine yol açmıştı. Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, ordunun içinden gelen tepkilere rağmen Batılılaşma programının bütün muhaliflerine galebesini temsil eden bir resmî senet hükmündedir. Bürokrasi, eğitim, adalet ve temel haklardan iktisadî ve malî alanlara kadar Tanzimat, bir dizi düzenlemenin genel adıdır ve Türk Edebiyatı'nda yeni bir çığır açacak derecede Osmanlı aydınları üzerinde etkileri görülmüştür. Değişme, askerî ihtiyaçlardan hareketle ordudan başlamakla birlikte devletin bütün uzuvlarını, biraz gecikmeyle de olsa kaplamıştı. Siyasî ve idarî kurumların değişmesi, bu yüzden orduya göre daha yavaş bir seyir izlemiştir.

Yeni ordudan beklenen, en azından Yeniçeri Ocağı'nın keyfi ve zabtı güç taşkınlıklarını tekrar etmemesi idi. Yeni düzenleme, İstanbul içinde bir 'hasa ordusu' bulundurması bakımından 'yeniçeri' uygulamasını hatırlatıyorsa da, askerî hiyerarşinin her kademesine yerleştirilmeye çalışılan Batılı disiplin ve itaat fikri, 1876'ya kadar yeni bir askerî ayaklanma komitesinin oluşmasını engelleyebilmişti. Yeniçeri devrine göre, görev ve yetki sınırları daha açıkça belirlenmiş olan ordu mensupları, siyaset harici bir alanda bulunmakla birlikte mânen ve maddeten itibar gördüler. Busbecque'in deyimiyile, "Servet ve şânın kalıcı olmadığı bu toplumda, paşaların bile ahır gibi konaklarda oturduğu" devir sona ermiş, yeni asker kimliği, iyi maaş ve sosyal itibar gibi desteklerle yüceltilmişti. Görülen her disiplinsizliğin "bir yeniçerilik hortlaması" olarak değerlendirilmesi, kısa dönemde asker kimliğini siyasetten uzak tutmakta etkili olabilmişti. Ancak bu gelişmeden hareketle, yönetimin tamamen sivil menşe'li bürokratlara geçtiği de söylenebilir. Yönetimin yanında veya karşısında olsun, sivil ve asker bürokratların beraberliği 19. yüzyıl Osmanlı siyasî geleneği olarak yorumlanmıştır.

Modern Müdahaleler Döneminin Başlangıcı

Yeni dönemde askerinin siyasete ve yönetime karşı duyduğu ilginin yeni ve tipik vasıflarını, Sultan Abdülaziz'in hal'i vakasında görmek mümkündür. Akim kalan Kuleli Vakası sayılmazsa, 1826'dan beri 50 yılda ilk defa bir hükümet darbesi ile Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde, içinde askerlerin de bulunduğu bir komite başarıya ulaşmıştı. 50 yıl, Yeniçeri Ocağı'nın henüz söndürülmediği yıllara nispetle oldukça uzun bir süre sayılmalıdır. Bu süre içinde hem Osmanlı ordusunun yapısında, hem de merkezî yönetimde önemli reformlar yapılmıştı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde, ordunun siyasete karışma tarzında, artık yeni bir üsluptan bahsetmek mümkündür. Darbeyi hazırlayan komite üyelerinden Hüseyin Avni ve Mütercim Rüştü Paşa asker menşe'li, Hasan Hayrullah Efendi ve Midhat Paşa sivil idiler. Harbiye Mektebi Kumandanı Süleyman Paşa, sonradan Hüseyin Avni Paşa vasıtasıyla harekete iştirak ettirilmiştir.

Tipik bir 'yeniçeri ayaklanması'nın benzer unsurlarını taşımasına rağmen Abdülaziz'in hal'i, "yeni asker ve sivil şehirli aydın" işbirliğinin ürünü olarak, farklı bir karakter de gösterir. Bu farklılık hal' fetvasının takdim şeklinde de hissedilmektedir: "Millet Abdü-

laziz Han Hazretleri'ni hal' etti" şekliyle Sadrazam Rüştü tarafından sarf edilen cümledeki "millet" kelimesi, Osmanlı siyasî hayatında alışılmadık bir kavramı ifade etmektedir. "Sivil aydın" ve henüz sadece kavramdan ibaret olsa da "millet", bu defa siyasî bir kuvvet olarak belirmiş bulunuyordu. Sivil aydının çıkış yeri ise, Tanzimat'ın kurumlaştırdığı ve bir güç odağı olarak belirginleştirdiği Bâbîâli bürokrasisi idi. Bu bakımdan 1876 darbesi, tek başına askerî bir darbe olarak nitelendirilemez. Ordu, birkaç yüksek rütbeli paşanın önyak olmasıyla darbede "sacayağı"nın bir unsuru durumundaydı. Sacayağını tamamlayan "ulema" desteğinin giderek zayıflaması da dikkat çekicidir. Daha önceleri, siyasî hadiselerle aktif biçimde müdahale eden ulema, bu defa onayına ihtiyaç duyulan bir formalite makamı durumundadır ve bu sınıfın siyasî hadiseler içindeki yeri ve önemi giderek zayıflamıştır. Bu gelişmenin farkına varan ulema, Abdülaziz'in tahttan indirilişinde oynadığı rolün farkedilmesinden dolayı, varlığını sürdürülebilmek için meşrûti hareketleri desteklemek zorunda kalmıştır.

50 yıl aradan sonra bir Osmanlı padişahının asker, sivil aydın ve ulema işbirliği ile tahttan indirilmesi ile eski 'yeniçeri isyan geleneği' arasında, şekli açıdan benzerlikler kurmak mümkünse de, önemli kurumlarda ve kurumlar arası ilişkilerde görülen yeni gelişmeleri ve değişen rolleri gözden kaçırmamak gerekir.

II. Abdülhamid Döneminde Saray ve Ordunun İdeolojisi Ayırıyor

Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten birkaç gün sonra, hâlâ tartışılan bir intihar neticesinde vefat etti ve bundan sadece on iki gün sonra, Abdülaziz'in üçüncü hanımı ile akrabalığı bulunan Çerkez Hasan isimli bir kolağası, Midhat Paşa'nın konağında toplanan Vükelâ Meclisi'ni tek başına basarak Serasker Hüseyin Avni ve Hariciye Nâzırı Raşit Paşa'ları ve üç görevliyi öldürdü. Tahta çıkarılan V. Murad'ın, biraz da yaşadığı sıkıntılı günlerin tesiriyle aklî dengesini kaybetmesi üzerine doktor raporu ve şeyhülislâm fetvâsı ile hal'ine karar verildi ve karar 31 Ağustos 1876 tarihinde uygulanarak II. Abdülhamid saltanata geçti. Bundan iki gün önce 29 Ağustos'ta Midhat Paşa'nın, Şehzade Abdülhamid'le, Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî'nin ilanı gibi hususları da kapsayan bir görüşme yaptığı bilinmektedir.

Son üç ay zarfında, iki hal' vakasına, bir hükümet darbesine ve bir serasker katline şahit olan Abdülhamid'in, ordu-Bâbîâli ve ule-

madan gelebilecek tehditleri önlemek konusunda, son derece dikkatli gözlemlerde bulunduğu anlaşılabilir. 1876 yılı Aralık ayında Kanun-ı Esasî'yi ilân ettikten iki ay sonra Midhat Paşa'yı azlederek sürgüne yollaması, 1878 Şubatı'nda Meclis'in faaliyetine süresiz ara vermesi, saltanatının ilk yıllarında kontrolü elinde tutmak arzusunun sonucu olarak değerlendirilmelidir. Otuz üç yıl süren saltanatı devamınca Bâbîâli bürokrasisini, Tanzimat'ın ruhuna aykırı bir şekilde devreden çıkararak bürokratik otoriteyi Yıldız Sarayı'na nakletmesi, ordunun bütün denetim ve yönetim mekanizmalarını bizzat kontrolü altında bulundurması ve ulemanın amcası Abdülaziz'in hal'inde oynadığı rolü unutmuyarak medreseleri ve diğer dinî kurumları baskı altında tutması Abdülhamid'in sıkı merkezîyetçi tutum ve yorumunu açıkça vurgular: "Dedesi II. Mahmud'dan çok daha masum, kanuna uyan bir hükümdar olduğu halde Osmanlı tarihinin despot padişahı diye bilinmesinin" sebebi açıktır.

Sıkı denetim ve merkezîyetçilik siyasetine rağmen, Abdülhamid'in saltanatı müddetince çoğunlukla ordudan kaynaklanan darbe tasavvurları ve teşebbüsleri oldu. Henüz 1878'de Ali Suavi'nin bir gurup Rumeli muhaciri ile V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak gayesiyle Çırağan Sarayı'na saldırmasıyla başlayan bu teşebbüsler, muhtelif aralıklarla sürdü. 1897'de Harbiye Mektebi'nde Sultan Aziz vakasındaki önderlerin mânidar isimleriyle "Süleyman Paşa" ve "Hüseyn Avni Paşa" komiteleri kurularak, Yıldız'a karşı büyük bir gösteri düzenlemesi ve Askerî Mektepler Nâzırı Zeki Paşa'nın öldürülmesi teşebbüsü erkenden haber alınarak etkisiz hale getirilmişti. "Şeref Kurbanları" diye bilinen bu hadisede sorumlu görülenler toplu halde Trablusgarb'a sürüldükten sonra 1903 yılında, bu defa işe bazı ordu birliklerini de katan ciddi bir darbe planlanmıştı: Trablusgarb'da vali sıfatıyla bulunan Müşir Recep Paşa, birliklerini gemilerle Selanik'e götürecekti, burada Arnavutlar'ın da desteği sağlandıktan sonra Çanakkale Boğazı kontrol altına alınarak Avrupa kamuoyunun desteği ile saltanat devrilecekti. Darbe'de Prens Sabahattin ve İsmail Kemal Bey'lerin büyük payları olduğu, hatta İsmail Kemal'in İngilizlerden destek sağlamak üzere Londra'da temaslarda bulunduğu da biliniyor. Hayal mahsulü gibi görünmekle beraber Recep Paşa'nın son anda vazgeçmesiyle yarıda kalan teşebbüste, darbecilerin İngiliz desteği araması hayli dikkat çekicidir.

Abdülhamid'in bütün kontrol gayretlerine rağmen, özellikle 1900 yılından sonra askerî okullarda yönetim aleyhine yaygın bir

siyasî muhalefet gelişebilmişti. 1889 yılında “İttihad-ı Osmanî” adıyla faaliyete geçen gizli kuruluş Askerî Tıbbiye’den başlayarak diğer askerî okullara yayılmayı amaçlıyordu. Bu öğrenciler arasında mücadele metodu olarak, şiddete başvurmak hemen tek çözüm yolu olarak benimsenmişti: “Maksadımız tekâmüle merbut olmak değil, onu silah ile, ölüm ile, kan ile ta’cil etmektir (...) Yâre-i vatanın devâsı silah ve baruttur”. Öğrenciler, inkılâbı ancak ordunun yapabileceği inancındaydılar. Bu inanç onları, “Tıbbiye-nin bir tarafında elektrik cihazı yapıp enerji hâsıl etmek ve bu enerjiyi herhangi bir nakledici ile bir zincire bağlayıp, bu zinciri Ramazan’ın on beşinde Hırka-i Şerif ziyaretine giden Abdülhamid’in arabasının üstüne atmak”, “Taksim kışlasındaki toplarla Yıldız’ı bombalamak” ya da Abdülhamid’in arabası geçerken Galata Köprüsü’nü havaya uçurmak gibi heyecanlı ve çocukça tasavvurlara sürüklüyordu. Abdülhamid’e duyulan nefret, 1905 yılındaki Rus Ayaklanması’ndan bile ilham alınmasına yol açmış, Rusya’da meclisin açılmasını engelleyen zalimlere karşı çıkan “genç kızlar kadar” cesaret gösterilmesi savunulurken ve istibdadın muhafızlarına karşı “kâtîlû fi sebîlillah” diyerek mücadele etmek gereği ileri sürülmüştü.

1908’de Meşrutiyet’in yeniden ilanını hazırlayan ordu müdahalesini âdeta haber veren bu gelişmeler, 1876’dan bu yana orduda meydana gelen önemli bir değişimi de işaretlemekteydi: Siyasîleşme, ya da siyasete müdahale etme gibi davranışlar, artık yüksek rütbeli paşalardan, askerî öğrencilere ve küçük rütbeli zabıtlere doğru sirayet etmişti. Yıldız’ın sıkı denetimi altında tutulan paşalar, bir ölçüde nesil farkı, bir ölçüde kazanılmış statü ve rütbeyi korumak endişesiyle Abdülhamid devrinde siyasî faaliyetlerden uzak kalmışlardı. Ancak yeni zabit nesli, Avrupa başkentlerine çekilmiş olan muhalefet guruplarının ulaşabildiği hemen tek elverişli gurubu meydana getiriyorlardı. Orduda siyasîleşme davranışlarının alt rütbelere yayılması, bütün bir II. Meşrutiyet devrinde ordu ve siyasî yönetim ilişkilerini etkilemişti.

Sonuç

Osmanlı modernleşmesi, diğer modernleşme türlerinden farklı bir istisna teşkil etmez; toplumun modernleşmeye en açık sınıf ve zümreleri ile sosyolojik merhale itibariyle daha kapalı sınıflar arasında bir ideolojik tezat belirmesi tabii ve kaçınılmazdır. Bu tezat, II. Meşrutiyet’in ilanı ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı’na kadar

süren kısa dönemde bütün tezahürlerini göstermişti. Sarayın savunduğu ve tutunduğu ananevi ideoloji, modernleşen zümrelerin yegâne dayanağı durumundaki ordu ve bürokrasi tarafından temsil edilen Batıcı ideoloji ile çatışmaya girdi. Bu çatışmayı saray ve Osmanlı hanedanı kaybetti; ordu ve bürokrasinin savunduğu Batıcı ideoloji çatışmayı kazanarak yeni devletin biçimini ve ideolojini belirledi.

Abstract

The Roots of the Contemporary Civil-Military Relations in the Ottoman Constitutional Period

The Ottoman modernization is not a unique process or an exceptional case among other forms of modernization. It is an indispensable consequence of this process that there emerges an ideological conflict between those social classes and groups that are open to modernization and those that are not. In the Ottoman case, this conflict was fully experienced during the short period between the proclamation of the Ottoman constitution in 1908 and the start of World War I in 1914. The conflict emerged particularly between the traditional ideology that the Ottoman Palace adopted and the West-oriented, modernist ideology that was embraced by the army and the civil bureaucracy, which were the two strongholds of the modernist groups. This ideological struggle resulted in the defeat of the Ottoman dynasty and the Palace. The victorious army and bureaucracy that won the fight then reshaped the state and its ideology based on the Western-oriented modernist one. This article aims to briefly shed light on the relationships between the Ottoman army and the new ruling elite during the process of the emergence of modern Turkey.

Key Words: Military, Constitutionalism, Army, Modernization, Intervention into Politics.